

Др Драгана КУЈОВИЋ
Историјски институт Црне Горе
Подгорица

АНТРОПОНИМ КАО ИЗРАЗ КУЛТУРНЕ ПОСЕБНОСТИ

Предмет ономастичких истраживања у овом раду била су имена оријенталног поријекла, преузета из арапског, турског и персијског језика, потпуно прилагођена фонетском систему, морфолошким, односно творбеним моделима нашег језика. Међу ова имена прибројана су и она која својом формом и гласовним склопом само подсјећају на имена оријенталног поријекла, али су, заправо без етимона или је он у најмању руку сасвим нејасан. У ову групу неологизама, сматрали смо, спадају и имена која су у највећем броју случајева настала на исти или сличан начин и коинцидирају са именима европског, односно неоријенталног поријекла и код њих се, може се рећи, десила накнадна етимологизација.

Имена оријенталног поријекла само су по етимолошкој основи страна, ова имена су потпуно фонетски и морфолошки прилагођена творбеним моделима нашег језика и због тога не могу бити одвојена нити проучавана изван свеукупног антропонимијског корпуса. На тај начин се остварује комплетно и свеобухватно проучавање личних имена код нас. Према нашим увидима, досадашња истраживања имена оријенталног поријекла на некадашњем српскохрватском језичком простору из разноврсних, не увијек и оправданих и разумљивих разлога, нису била предмет довољне и одговарајуће научне пажње. Постојала је и углавном постоји уочљива празнина у проучавању ових имена у односу на свеукупни корпус антропонима код нас.

Лична имена су одувијек имала најразличитију мотивацију. Најприје су била одраз народних вјеровања и с тим у вези постојало је убјеђење да имају магијску моћ и заштитну улогу или да ће име извршити утицај на природу онога коме је дато, тј. да постане такав. Имена су се врло често давала и према времену рођења дјетета, имену цвијета, боји косе, историјским догађајима. Појава хришћанства и преовлађујућа улога цркве

у средњем вијеку подразумијевала је и појаву имена преузетих из Старог или Новог Завјета, односно светачких имена. Исламизација неарапских народа донијела је обавезу давања нових, арапских, односно оних имена која су у складу са исламском догмом и која никако не подсјећају на многобожачку прошлост. Имена се дају и према неком популарном политичару или се једноставно дају помодарска имена, нпр. имена настала слободним премјештањем фонема неког оријенталног имена или потпуно изнова конструисана, тако да подсјећају на име оријенталног поријекла.

Исламизација у нашим крајевима је претпостављала да примањем нове вјере појединац обавезно промијени и лично име, из језика доносиоца ислама, тј. да узме једно од имена која су била уобичајена код Турака, међу којима су имена арапског, персијског, турског или старохебрејског поријекла. Уколико је непосредни предак био немуслиман, његово име скривано је најчешће иза имена Абдулах. У каснијем периоду, када је домаће исламизирано становништво било у могућности да преко новог система образовања стекне макар основна оријентална језичка и културна сазнања, имена се преузимају непосредно из језика изворника, арапског или персијског, без посредовања турског језика и постају разноврснија. Међутим, и поред настојања да хришћанско становништво узима црквена, односно библијска имена или да муслиманско становништво бира искључиво традиционална оријентална имена, и код једних и код других могло се, и може наићи и на народна имена словенског поријекла (Драгија, Госпа, Наход, Плема, Слада, Злата), некад претежно женска, ријетко мушка, да би се у XX вијеку код муслиманског становништва, углавном као резултат тјешњих међувјерских контаката и удаљавања од традиционализма, имена већином словенског поријекла подједнако јављала и код мушке, и код женске дјеце, нпр.: Златан, Златко, Драган, Јагода, Русмир, Вера, Весна, Јасна, Соко, Сања, Саша, Сребренка, Ведран, Вишња, Жељко.¹

У оквиру антропонимикона муслиманског становништва у Црној Гори распознају се четири основна слоја.

Први слој чине имена преузета из оријенталних језика адаптирана и прилагођена домаћем, затеченом антропонимијском фонду.

Други слој чине народна имена (нпр, Горан, Јадранка, Сребренко) или страна неоријентална (нпр, Елвира, Индира, Мирела).

Трећи, најмлађи слој слој представљају антропонимијске иновације (Адис, Алмина, Џејран, Елдан, Ернан, Енида, Елиса, Ирсан, Мерсан, Седина), „настала слободним премјештањем гласова неког оријенталног имена, или су потпуно самовољно тако конструисана да по форми личе на неко арапско, перзијско или турско име али по етимологији и значењу немају никакве

¹ Исмет Смаиловић, *Лична имена неоријенталног поријекла у босанскохерцеговачких Муслимана*, II југословенска ономастичка конференција, Скопје 1980, 321–328, стр. 325–326.

везе с тим језицима. Таква се имена не могу сврстати ни у један језик па их је немогуће превести, јер немају никаква значења, а створена су с тежњом да новорођено дијете има име које је ново, оригинално и интересно.² Ако се покушају слиједити одређене законитости међу антропонијским неологизмима, биће уочљиве секвенце фреквентних оријенталних имена које се јављају као формативи, нпр. квази суфикс –мир за м. род (Адмир, Алмир, Јасмир, Садмир) или –мира за ж. род, формативи –ета или –ата (Амата, Ернета, Санета), –дин, –дина (Џедина, Елдин, Сахмедин, Седина), нулти наставак за м. род и за ж. род –а (Елзен/ Елзена, Енид/ Енида, Ресмин/ Ресмина, Санел/ Санела), квази префикс ал/ел са асоцијацијом на арапски одређени члан (Алдин, Алмир, Алмера, Елдан, Елдијана, Елмир). Настојање да ова лична имена остваре гласовну сличност са већ овјереним оријенталним именима говори о релативној и ограниченој „слободи премјештања гласова“, јер је основни модел за стварање ових антропонима дала управо звучна слика изворних оријенталних имена. Овај дио антропонимикона управо се креће у „гравитационом пољу овог звучног асоцијативног круга“,³ преузимајући врло често гласовне секвенце из изворних имена као формативе, односно квази-суфиксе или квази-префиксе. Захваљујући овим формативима, као устаљеним гласовним секвенцама асимилираних и потврђених оријенталних имена у нашем језику, антропонијски неологизам несметано заузима мјесто у оквиру парадигматике имена оријенталног поријекла. Комбиновање изворних гласовних секвенци доводи и до неочекиваних и случајних подударана са изворним оријенталним именима или ријечима и на тај начин долази до накнадне етимологизације, нпр. Елмира, неологизам који коинцидира са њемачким именом које је из арапског језика преко шпанског доспјело у њемачки језик (al-`amīra).⁴ Врло често тешко је утврдити јасну и оштру границу између модификација насталих асимилацијом и адаптацијом неког оријенталног имена и неологизма и утолико би ове модификације заправо могле представљати неку врсту уводних промјена у стварању неологизама, нпр. арапско име Luṭfī је примило у адаптирању форматив –фик и настало је Лутфик, модификација прилично удаљена од основног имена. Иако немају никакву етимолошку подлогу и самим тим и значење, антропонијски неологизми својом формом несметано номинују и идентификују лице, носиоца датог имена, као и свако друго име, које није у стању, без обзира на своју етимологију, да изрази било које друго значење осим упућивања на свог носиоца.⁵

² И. Самаилович, *исто*, 1980, 327

³ Srđan Janković, *Nova lična imena u bosanskohercegovačkih Muslimana*, Vтора jugoslovenska onomastička konferencija, Skopje, 1980, 128

⁴ S. Janković, *isto*, 129.

⁵ S. Janković, *isto*, 78–79.

Четврти слој обухвата осамостаљене хипокористике изведене од језички интегрисаних имена оријенталног поријекла које заузимају мјесто засебног имена, губећи при томе своју првобитну функцију. На тај начин формира се цијели низ варијанти, било да се ради о различитим хипокористикама једног основног имена или о модификацијама, ближих или сасвим удаљених, тих хипокористика, нпр. Аиша – Ајка – Ајкуна; Абдулах – Абди, Абдија, Абдо, Авдија, Авдо; Магбула (Макбула) – Була, Буљка; Ханифа, Умихана, Илхана – Ханка – Ханкија, Ханкуша; Хусеин – Цено; Хасан – Цано, Хаско, Хасо; Јакуп – Јупо; Нура – Нурана, Нурча, Нурка; Разија – Раза, Сафета – Сефта, и сл.

Вокална прилагођавања имена преузетих из оријенталних језика била су уочљива и резултирала осјетнијим помјерањима једино код имена преузетих из турског језика, јер турски систем вокала има три вокала који не постоје у нашем језику (ü, ö, ı), док су имена преузета из арапског или персијског језика врло лако за вокале могла наћи квалитативне еквиваленте, с тим што се арапски дифтонзи код прилагођавања често подвргавају монофтонгацији (нпр, Tawfiq/ Теуфик, Тефик, Тофик, Туфик). Консонантска прилагођавања односе се прије свега на имена преузета из арапског језика, односно на тринаест консонаната који не постоје у нашем фонемском систему (ʿ, ʔ, h, ħ, ɟ, ɗ, ʒ, ʁ, ʕ, q, w) и замјењују се фонемима најближе артикулације. Тако су ларингал ʿ и фарингал ʔ без еквивалента и у преузимању датог имена задржавана је само најближа квалитативна замјена вокала који слиједи (ʿ Asmāʾ / Есма), безвучни интердентал ʔ заступа сугласник ʕ (ʔābit / Сабит), фарингал ħ и увулар ħ замјењују се веларом x (Muḥammad / Мухамед, Naḥraddīn / Хајрудин), звучни интердентал ɟ и емфатик ɗ замјењују се звучним алвеоларом ʒ или денталом ɗ (ḏakir / Зекир, naẓīfa / Назифа, Надифа), емфатични дентал ɗ има двије замјене – ɗ и ʒ (Faḏīl / Фадил, Riḏāʾ / Риза); увулар ʕ замјењује се веларом ɟ (Ġalib / Галиб), безвучни увулар q замјењује се веларом k (Yaʿqūb / Јакуб), док је двојну замјену има арапски велар k, који је или остајао непромијењеног квалитета или замјењиван палаталом h (kāmil / Тамил), будући да је име презимано посредством турског језика у којем је тај велар постајао палатални пловив kʰ. Палатално gʰ из турског или персијског језика замјењивано је доследно нашим палаталом ħ (gulizār / Ђулизар).

Међу гласовним промјенама које преузети антропоним више или мање удаљавају од изворног, спадају и различите модификације, нпр. озвучавање или обезвучавање последњег сугласника, нпр. Абаз умјесто Абас, Ахмет умјесто Ахмед, Идриз умјесто Идрис, Мурат умјесто Мурад; метатезе као нпр. Џехва умјесто Џевха, Фехрат умјесто Ферхат, Химлија умјесто Хилмија, Ехтем умјесто Етхем, Мејрема умјесто Мерјема; губљење вокала, као нпр. Брахим умјесто Ибрахим, Смаил умјесто Исмаил; изостављање сугласника или додавање сугласника x, нпр. Асан умјесто Хасан, Асрета умјесто Хасрета, Атица умјесто Хатица, Фетија умјесто Фетхија, Енхес умјесто Енес, Халем

умјесто Алем или се као замјена овог сугласника јавља *j*, нпр. Фајрудин умјесто Фахрудин; неутрализација опозиције *л/љ*, нпр. Дуљо умјесто Дуло (Абдулах), Исљам умјесто Ислам; дисимилација крајњег сугласника у односу на почетак истог или претходног слога, нпр. Абдулазић умјесто Абдулазиз, претварање *ф* у *в*, нпр. Лутвија умјесто Лутфија, замјена *б* сугласником *в*, нпр. Авдулах умјесто Абдулах, интерполирање накнадног *в* између два вокала, нпр. Сувада умјесто Суада, изостављање почетног *ј* у секвенци *јил*, нпр. Илдуза умјесто Јилдуза, испадање консонаната или вокала у медијалној позицији, нпр. Ешеф умјесто Ешреф, Аладин умјесто Алаудин, Мурвета умјесто Мурувета и сл. Варијантни облици стварају се и алтернацијом *а/е* у првом или последњем слогу, нпр. Рамзија/ Ремзија, Самир/ Семир, Неџат/ Неџет и алтернацијом *е/и* или *и/у* у другом слогу, нпр. Касема/ Касима, Расема/Расима, Џенета/ Џенита, Касим/Касум, затим алтернацијом вокала испред другог дијела сложених арапских имена, нпр. Изудин/ Изедин. Колебање *μ/ħ* је, за разлику од врло присутног колебања у окружењу, знатно мање или занемарљиво у именима оријентаног поријекла у Црној Гори, нпр. Хаџира/ Хађира. Постоје и другачије модификације, скраћивања или увећавање гласовног материјала, различите гласовне измјене, нпр. Арфан умјесто Ирфан, Давер умјесто Дилавер, Ерман умјесто Нерман, Есмана умјесто Есма, Филдуза умјесто Фирдуса, Химзија умјесто Хифзија, Исадин умјесто Исамудин, Изединка умјесто Изедина, Калед умјесто Халид, Кејмета умјесто Кимета, Лела умјесто Лејла, Макбулија умјесто Макбула, Медика умјесто Медиха, Мехмедин умјесто Мехмед, Нерзета умјесто Невзета, Сејдефа умјесто Седефа, Сенаид умјесто Сенад, Везирка умјесто Везира, Зејнета умјесто Зејна, Зићнија умјесто Зихнија, Зирха умјесто Зирка и сл. Како видимо, оваквим „функционалним“ модификацијама ствара се велики број варијантних облика једног истог имена, чиме се антропонимикон попуњава новим, онимички осамостаљеним антропонимијским јединицама.

Лично име је прва ознака идентитета коју човјек добије у животу и осим што означава жељене карактеристике или је дато по некој особи, односно догађају, име најчешће показује и културни круг којем појединац припада. Традиционална муслиманска имена или њихове модификације, укључујући и хипокористике, поуздано упућују на посебан културни идентитет, утемељен у специфичним историјским околностима. С тим у вези, треба имати у виду да је код становништва исламске вјере постојало истрајно настојање да се својих обичаја, културе и традиције држи као разликовног културног и националног обиљежја. Како смо на почетку поменули, у оријентално-исламском антропонимикону мјесто су нашла и тзв. псеудооријентална имена, тј. властита имена која по своме гласовном склопу само подсјећају на оријентална. Специфичне историјске, друштвене и културне прилике у којима се становништво исламске вјере затекло на овим просторима створиле су одговарајуће

услове за покретање врло занимљивог механизма антропонимијских иновација. Процес обогаћивања временом све ограниченијег антропонимикума могао се одвијати било преузимањем нових имена из оријенталних језика или творбом нових, најчешће псеудооријенталних имена, која су у постојећи стари, уходани и дуготрајном праксом овјерени антропонимикум донијела могућност иновације на сасвим нов и оригиналан начин. Њиховим фонетским ликом и даље се успостављала дистанца у односу на лична имена из хришћанског окружења. Тиме псеудооријентална имена сасвим равноправно и у једнакој мјери са именима чији етимон потиче из неког од класичних језика исламског оријента доприносе очувању културне и етничке посебности муслимана/ Муслимана Црне Горе, али истовремено функција изражавања културне посебности, као основна и код аутентичних оријенталних имена, постаје доминантна и оно што их, заправо, у пракси овјерава као саставни дио овог именара.

PhD Dragana Kujović

ANTHROPONYM AS EXPRESSION OF CULTURAL PARTICULARITY

Summary

According to our prospection, up today studies on names of oriental origin in former Serbo-Croatian language area for various reasons, not always justified and understandable, were not the subject of satisfactory and adequate scientific attention. There still is evident a vacuum in the study of these names referring to the whole corpus of our anthroponomy.

The subject of onomastic study in this paper were names of oriental origin taken over from Arabic, Turkish and Persian languages and those who are by their form and phonetic structure only alike names of oriental origin, but in fact, are without ethimon or it is totally unclear. Names of oriental origin are foreign only viewed on ethimological base. They are completely adapted to structural models of our language by phonetics and morphology, and because of this they could not be separated, nor studied extra comprehensive anthroponomical corpus. Anthroponomy taken over from oriental languages or pseudo-oriental anthroponomical neologisms quite equally and in the same measure contribute to preserving cultural and ethnic particularity of Moslems in Montenegro. A function of expressing cultural particularity, as basic with authentic oriental names and also with pseudo-oriental anthroponomy, is becoming dominant and in practice is verified as an integral part of this register.